

SPIRA GYÖRGY

Perczel próbálkozása a délvidéki szerbek megbékítésére 1849 tavaszán

Perczel Mór tábornok, aki 1849 márciusának derekán átvette a délvidéki szerb felkelők által február első felében Szabadka és Szeged környékéig visszaszorított bácskai magyar csapatok, a IV. honvédhadtest vezényletét, március végén hétezer emberével ellentámadásba ment át, s ennek során április 7-ig – a sajkás kerület természetadta erődítményeül szolgáló titeli fennsík kivételével – a Bácska teljes területét felszabadította, majd átkelt a Tisza bal partjára, s május 9-re egészen Pancsováig nyomult előre, ezzel a Temesközből is teljesen kiszorítva a felkelőket. Május 9. után tehát a felületes szemlélők könnyen rabjaivá lehettek valami olyasféle hiedelemnek, hogy a magyar forradalom most már hamarosan s pusztán katonai eszközökkel is képes lesz úrrá lenni azokon a problémákon, amelyek megoldatlansága a Délvidéket az 1848 júniusa óta eltelt időben oly könnyörtelen vérontás színterévé tette.

Magát Perczelt azonban nem vakították el a csapatai által kivívott győzelmek. Ellenkezőleg: minél több felperzselt és elnéptelenedett települést hagyott maga mögött előrenyomultában, s minél több égrekiáltó jelébe ütközött így az egymással szembekerült felek kölcsönös kegyetlenkedéseinek, annál inkább eluralkodott rajta az a meggyőződés, hogy – hiába a pillanatnyi hadisikerek – az előző esztendő folyamán végletekig elfajult magyar–szerb viszony megnyugtató és tartós rendezése csupán politikai eszközökkel érhető el. S ezt a meggyőződést azután végképp megszilárdíthatták benne azok a beszélgetések, amelyeket ekkortájt megszólalásig hasonló következtetésekre jutó tábornoki főnökével, Josef Kohlman ezredessel folytatott, s amelyekbe csakhamar bekapcsolódott az Adam Czartoryski herceg körül tömörülő lengyel emigránsok egyike, Ludwik Bystrzowski ezredes is, aki most éppen azért jelentkezett nála, hogy közremunkálását ajánlja fel a magyar vezetőköröknek a magyar–szerb megbékélés egyengetésére.

Pancsova felszabadítása után tehát Perczel csapatainak zömével visszatért a Bácskába, hogy hadjáratának megkoronázása gyanánt még a titeli fennsíkot is hatalmába kerítse, de útközben, május 18-án megírta (az ekkor az országgyűléssel és a kormánnyal együtt még Debrecenben székelő) Kossuthnak, hogy többé nem kíván pusztán a hadvezér szerepére szorítkozni, hanem arra készül, hogy politikai engedményeket is felkínáljon a magyarországi szerbeknek, s ezért „utasítást kér, hogy a szerbek irányában mint viselje magát”.¹ Majd, hogy tárgyalási hajlandóságáról a másik fél is mielőbb értesüljön, két nap

¹ Perczelnek ez a levele nem maradt ránk, tartalmáról azonban felvilágosítást nyújt a kormányzó-elnöki iratok iktatókönyvének vonatkozó bejegyzése; közölve: Kossuth Lajos Összes Munkái XV (szerk. Barta István), Bp., 1955, 369. l. Idézetünk is ebből a bejegyzésből való.

múlva – azaz, még mielőtt Kossuthtól választ kaphatott volna – szablyai főhadiszállásáról már a következő levelet intézte a IV. hadtest egy részével továbbra is Pancsován maradt Kohlmanhoz:

Josephsdorf, den 20ten May 1849

Herrn
Oberst Kohlman
zu P a n c s o v a

Wie ich es schon öfters mittheilte, bin ich ganz der Absicht, so wie der Herr Oberst in ihrem letzten sehr geehrten Schreiben² in Bezug einer Vereinigung mit Serbien mittheilten.

Schicken Sie darum zur fürstlich serbischen Regierung und insbesondere zu den aus dem Banat und der Bácska sich rückgezogen habenden Serben eine mündliche Aufforderung, daß Sie³ zu mir zum Anfange der Negotiazionen einen bevollmächtigten Ablegirten senden sollen. Es soll Stratimirovits selbst kommen.

Doch die Feindseligkeiten können gegen den Tschaikistenbezirk um so weniger eingestellt werden, weil selbe gerade ihrerseits bald bei Perlasz, bald bei Kamenitz fortgesetzt werden.

Perczel m/p.
General⁴

Kohlman pedig, amikor 21-én kézhez vette ezt a levelet, maga is sietett íróasztalhoz ülni, hogy késedelem nélkül eleget tegyen Perczel utasításának.

Az ügyről röviden megemlékeztem már a *Magyarország története* című kézikönyv VI. kötetében is – következőképpen:

Perczel. . . május 21-én, alig néhány nappal a Temesköz felszabadítása után táborkari főnökével, Kohlman József ezredessel levelet íratott a Szerb Fejedelemség belügy-

² Kohlmannak ezt a levelét szintén nem ismerjük.

³ Így, kis kezdőbetű helyett naggyal!

⁴ A levél Kohlman által készítettet – s általa hitelesítő záradékkal (*Dem Or[i]ginal gleichlautend. Kohlman Oberst*) is ellátott – másolatban maradt ránk: Архив Србије, Београд, Лични и породични фондови, Илија Гарашанин – лични фонд 619. Magyar fordítása:

Zsablyán, 1849. május 20-án

Kohlman ezredes úrnak,
P a n c s o v a

Mint már többször közöltem, teljesen osztom azt a szándékot, amelyről Ezredes Ur egy Szerbiával kötendő egyezséget illetően utolsó nagybecsű levelében tájékoztatott.

Intézzem ezért Ön a szerb fejedelemségi kormányhoz s különösen [is] a Bánságból és a Bácskából visszavonult szerbekhez olyan szóbeli felhívást, hogy ők a tárgyalások megkezdése végett teljhatalmú képviselőt küldjenek hozzám. Maga Stratimirovits jöjjön.

A sajkás kerület elleni hadműveletek azonban annál kevésbé hagyhatóak félbe, mivel ezek – egyszer Perlasznál, másszor Kamenicánál – éppen az ő részükről folytattnak.

Perczel m. k.
tábornok

miniszterének, Ilija Garašaninnak, s ebben (Kossuth és a kormány tudta és hozzájárulása nélkül) messzemenő engedményeket kínált fel a magyarországi szerbeknek arra az esetre, ha hátat fordítanak a Habsburgoknak s csatlakoznak a magyar forradalom táborához. Így felajánlotta nekik, hogy (később – népszavazás alapján – kitűzendő határok között) csakugyan létrehozassák a szerb vajdaságot, hogy ezentúl jogszabályok alkotására is hivatott nemzeti gyűléseket tarthassanak, hogy a jövőben a szerb lakosságú községeken kívül a szerb többségű megyékben is saját anyanyelvüket tehesék közigazgatási nyelvvé s a magyar nyelv használatára csak az országgyűlésen, valamint az ország középponti hatóságaival való érintkezésben legyenek kötelesek, a szerb nemzeti gyűlésen választandó és tisztében az ország középponti kormánya által megerősítendő pátriárkának és vajdának pedig a zágrábi érsekével, illetve a horvát bánéval azonos jogállást ígért.⁵

Amikor azonban ezeket a sorokat papírra vettem, magát a Garašaninhoz intézett május 21-i Kohlman-levelet, amelynek a szövegét egy a krakkai Czartoryski-levéltárban található egykorú másolata örökítette ránk, még nem ismertem, mert Krakóban sohasem volt alkalmam kutatásokat folytatni. Tartalmát tehát nem voltaképpen szövegéből kiindulva, hanem annak a részletes leírásnak az alapján ecseteltem, amelyet Kovács Endre ad róla az 1848–49-i magyar–délsláv megbékélési törekvéseknek szentelt értekezésében. De úgy véltem, ez esetben aggodalom nélkül hagyatkozhatom is az ő előadására.⁶ Először is: mert a levéllel kapcsolatos tudnivalókat hasonló értelemben foglalta össze már a kortársak egyike, a magyar forradalom párizsi diplomáciai központjának vezetésével megbízott Teleki László gróf is, mikor 1849 júniusának utolsó hetében – (a munkatársait ugyancsak Párizsból irányító) Czartoryskitól szerzett értesülései alapján – azt írta, hogy „P... [értsd: Perczel] Kollmann ezredes által tett propozíciókat, melyeket a szerbek hajlandók elfogadni, úgymint: Vajda és Wojwodina, beladminisztráció, nemzeti kongresszus”, s ezért „közel állunk már az egyezséghez a szerbekkel”, Czartoryski pedig „dicsérgeti P... t”.⁷ Másodszor: mert Kovács közléseinek a történeti szakirodalomban is megvan az előzményük, hiszen Kohlman levelével már Lucjan Russjan is foglalkozott a magyar szabadságharc lengyel részvevőiről szóló (a kérdéses helyen – hivatkozás nélkül – Kovács által is felhasználta) alapvető munkájában, s ő a levél tartalmát rövidebben ismertette ugyan, mint Kovács, érdemi mondanivalóját azonban szinte teljesen azonos módon summázta; ami pedig szintén nem mellékes: már ő is leszögezte, hogy a levélben foglaltak egybevágtak volt Perczel nézeteivel.⁸ Harmadszor pedig: mert e Kohlman-levelről nem sokkal Kovács

⁵ Magyarország története VI, Bp., 1979, 408. l. Ugyanez olvasható továbbá a kézikönyvbe általam írott szöveg egy részét előzetesen bemutató publikációmban is: *Spira György*: Szeged jegyében (A nemzetiségi kérdés rendezését célzó tervek és lépések 1849-ben), Történelmi Szemle, 1976, 485.

⁶ *Kovács Endre*: Magyar–délsláv megbékélési törekvések 1848/49-ben, Bp., 1958, 106–107. Megjegyzem azonban, hogy Kovácsnak azt az – első látásra is képtelen – állítását, miszerint Kohlman a maga javaslatait formálisan „a magyar kormány nevében” terjesztette Garašanin elé, kezdettől fogva – s mint utóbb bebizonyosodott: nem is alaptalanul – figyelmen kívül hagytam.

⁷ Ld. Telekinek a magyar kormány londoni diplomáciai megbízottjához, Pulszky Ferenchez intézett két levelét, Párizs, 1849. jún. 25., ill. Párizs, [1849.] jún. 26.; mindkettőt közli *Pulszky Ferenc*: Életem és korom³ (szerk. és bev. Oltványi Ambrus) I, Bp., 1958, 529–530.

⁸ *Lucjan Russjan*: Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848–1849, Warszawa, 1934, 173–174. Hogy Russjan honnan merítette Perczelre vonatkozó értesülését, az forráshivatkozásaiból

után az övével minden lényeges ponton megegyező ismertetéssel szolgált a magyar forradalom külpolitikáját tárgyaló könyvében Waldapfel Eszter⁹ is (akinek hozzá – és Russjanhoz – hasonlóan szintén volt lehetősége arra, hogy Krakkóban kutasson, s ott tüzetesen tanulmányozza az irat hiteles szövegét).

S Kovács megállapításainak átvételétől az a felismerés sem tántorított el, hogy a kép, amelyet ő, valamint Lucjan Russjan és Waldapfel Eszter fest Perczel eljárásáról, nehezen egyeztethető össze a ténnyel, hogy Perczel május 18-án utasításokat kért Kossuthtól (hiszen az ő teljességgel egybehangzó előadásukból kitetszően Perczel a szerbe- ket végül nemcsak *békehajlandóságról*, hanem *békeajánlatairól* is hamarabb tájékoztatta, mintsem a kért utasításokat megkaphatta volna Debrecenből, s ráadásul sokkal nagyobb engedmények tételének a szándékáról tájékoztatta őket, mint amekkorákat a forradalom vezérkara addig bármikor is késznek mutatkozott felkínálni nekik, s mint amekkorákra Kossuth és a kormány akárcsak ez idő tájt is kapható lett volna ráállani). Tudván ugyanis, hogy Perczel az előző hónapokban (meg a következőkben is) számtalanszor szembehe- lyezkedett a magyar kormánykörök álláspontjával, azt gondoltam, hogy az ő május 18-i és május 21-i megnyilatkozásai között mutatkozó ellentmondás mégsem teljesen áthidalha- tatlan, nevezetesen: az is elképzelhető, hogy ő május 18-án még utasításokat kért ugyan Kossuthtól, de azután mégis úgy döntött, hogy nem várja be a választ, hanem merőben a maga szakállára fog békeajánlatokat tenni, s éppen azért is döntött így, mert – tisztában lévén a félmegoldások célra nem vezető voltával – olyan messzemenő engedményeket kívánt megajánlani, amelyekről eleve is bizonyosra vehette, hogy úgysem lesznek a Kossuth által kitűzendő keretek közé szoríthatóak.

Ebben az elképzelésemben pedig utólag még meg is erősített a május 20-án Kohl- manhoz intézett (s fentebb olvasható) Perczel-levél (amelynek a másolatára csak az idéztem kézikönyv-kötet szövegének véglegesítése és nyomdai munkálatainak megkezdése után bukkantam rá Belgrádban). Először is: mert ez a levél is bizonyosság arra, hogy Perczel a tárgyalások fonalát minél hamarabb szerette volna felvenni. Másodszor: mert ebből a levélből is kitűnik, hogy Perczel szándékai komolyak voltak, hogy ő nem holmi propa- ganda fogásul szolgáló, hanem érdemleges és eredményes, a szerbek tényleges megbékél- tetéséhez elvezető tárgyalások megindítására törekedett. Harmadszor pedig: mert egy – el- ső pillantásra talán alárendelt jelentőségűnek látszó, de valójában egyáltalán nem mellé- kes – részletkérdés kapcsán már ez a levél is számottevő előrelépésről tanúskodik, és pedig mikor kifejezésre juttatja, hogy írójának nem közömbös, ki lesz szerb tárgyalópartnere, s mindjárt le is szögezi, hogy a számára legkívánatosabb tárgyalófél a magyarországi szerb nemzeti mozgalom liberális szárnyának élén álló Đorđe Stratiminović lenne. A szerbek megbékéltetésére magyar részről fél évvel korábban tett kísérlet alkalmával ugyanis a tárgyalások lebonyolítására a honvédelmi bizottmány által felhatalmazott akkori délvi- déki országos biztos, Beöthy Ödön a maga ajánlataival a szerb mozgalom uralkodó konzervatív irányzatának fejéhez, Josif Rajačić pátriárkához fordult, s ennek – mint az említett kézikönyvben is kiemeltem¹⁰ – nem csekély része volt abban, hogy a szóban

nem világlik ki; valószínű azonban, hogy maga is Teleki említett leveleire támaszkodott, hiszen Pulszky idézett önéletrajzát (pontosabban: e mű második, 1884-i kiadását) ő szintén használta.

⁹ *Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848–1849*, Bp., 1962, 280.

¹⁰ *Magyarország története VI*, 303–304.

forgó békepróbálkozás igen gyorsan teljes kudarcba fulladt. Úgy gondoltam hát, hogy ha Perczel ebben a vonatkozásban tudott okulni a múltakon, akkor okulhatott rajtuk más vonatkozásban, a felkínálható engedmények tekintetében is.

Utóbb azonban, amikor (sajnos, már csak kézikönyv-kötetünk nyomdai munkálatainak lezárulta után) még egyszer belelapoztam az általam írott szövegrészbe, egyszer csak szöveget ütött a fejemben egy apróság, amely fölött előzőleg – úgy látszik – mindig elsiklottam: az, hogy Perczel a szerb pátriárkának Kohlman útján Kovács Endre – részéről szolgálai követett – előadása szerint a zágrábi érsekével azonos jogállást ígért. S felfigyelvén erre, azonnal ráébredtem, hogy valami hiba lehet a kréta körül, hiszen köztudomású, hogy a zágrábi egyházmegye élén 1849-ben még csak *püspök* állott s a zágrábi püspökséget IX. Pius pápa csupán 1852 decemberében minősítette át érsekséggé. Most már mellőzhetetlennek éreztem tehát, hogy legalább utólag magával a Garašaninhoz intézett levél eredeti szövegével is megismerkedjem, s ezért avval a kéréssel fordultam neves krakkai kollegánkhoz, Wacław Felczak professzorhoz, hogy a kérdéses irat szövegét ránk hagyományozó levélmásolati könyvből¹¹ fényképeztesse ki számomra az engem érdeklő lapokat. Az általa készségesen megküldött (s csatoltan reprodukcióban is bemutatott) felvételek pedig nemcsak arra derítettek fényt, hogy az eredeti szövegben zágrábi érsek helyett csakugyan zágrábi püspökről esik szó, hanem – fájdalom – azt is felszínre hozták, hogy amit az adott ügyről a *Magyarország történetébe* írtam, az bizony egyébként sem állja meg a helyét.

Ha szemügyre vesszük a Krakkóból érkezett felvételeket, mindenekelőtt arra figyelhetünk fel, hogy a szóban forgó levélmásolati könyv 184–186. lapján egyetlen közös (85-ös) sorszám alatt nem egy, hanem két levél szövegét rögzítették. Az első így fest:

Lorsque des hommes pénétres de l'intérêt de leur pays peuvent assurer leur bien, ils ne se laissent pas arreter par des formes; cette considération fait, que je m'adresse directement à vous M^r le Ministre, pour porter à votre connaissance la réponse que je viens de recevoir du Gal Pertzéle commandant en chef dans le Banat et la Batzka.

Chargé comme vous le voyez¹² par le Général d'entrer en relations avec le Gouv^t de la principauté serbe, je m'adresse à vous M^r le Ministre connaissant parfaitement vos sentiments, d'un patriotisme aussi pur, élevé qu'éclairé. Je vous prie en conséquence de ma présente ouverture de vouloir bien nommer quelqu'un possédant votre confiance pour s'entendre sur la grave question des droits à assurer à la nation serbe en Hongrie. Mes occupations ne me permettent pas de traiter moi même cette importante question, d'ailleurs voullant vous être agréable M^r le Ministre et vous donner un nouveau gage de la franchise, avec la quelle l'autorité Hongroise prend l'initiative dans la pacification projetée, je nomme à ma place le Colonel Bystrzonowski pour traiter avec la personne que vous désignerez.

¹¹ Rewolucja węgierska 1848–9 B, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, Archiwum Czartoryskich, Korespondencja centrali paryskiej z agencją wschodnią, Rękopis 5370.

¹² Ebből az utalásból kitűnik, hogy Perczel Kohlmanhoz intézett május 20-i levelének a 4. jegyzetben hivatkozott másolatát a címzett ennek az iratnak a mellékleteként juttatta el Garašaninhoz.

184.

Les émigrans eux-mêmes, les convaincre qu'à leur retour dans leur foyer, ils ne trouveront qu'une aversité passagère également décidée à les protéger comme à leur Cortesio. Ils ne voudront donc pas prolonger leur propre malheur en se laissant aveugler par des conseils perfides et mensongers. —

Le souvenir des Honnêtes de ce qu'une mesure d'humanité me suggère l'occasion de me mettre en rapport avec le représentant distingué — je me flatte que vous voudrez bien porter cet incident à la connaissance de votre Gouvernement. Cela lui prouvera mieux que des raisonnements, qu'en faisant une guerre d'indépendance, nous voulons la dépouiller de former aucun dogme de race et de religion, qu'on veuille lui faire prendre.

J'espère que bientôt la position de mon Gouvernement régularisée en Europe, me permettra de continuer avec vous Honnêtes des rapports politiques bornés forcément aujourd'hui à des rapports d'humanité. —

H. 81.

Paniëva 21 Mai 1849.

Colonel Koblmann à H^o le 21me Garachanin

Lorsque des hommes pénétrés de l'insulte de leur pays peuvent assurer leur bien, ils ne se laissent pas arrêter par des formes, cette considération fait, que je m'adresse directement à vous — H^o le Ministre, peut porter à votre connaissance la réponse que je viens de recevoir du G^{ral} Perczel Commandant en Chef dans le Banat et la Balyka.

Chargé comme vous le voyez par le Général d'entrer en relation avec le front de la principauté serbe, je m'adresse à vous H^o le Ministre connaissant parfaitement vos sentiments, d'un patriotisme aussi

pour, élevé qu'il est — Je vous prie en conséquence de ma
précédente ouverture de vouloir bien nommer quelqu'un représentant
votre Compagnie pour s'entendre sur la grave question, sans
droits à opposer à la nation serbe en Hongrie. Mes
occupations ne me permettent pas de traiter moi-même
cette importante question, d'ailleurs voulant vous être
agréable M^{te} le Ministre et vous donner un nouveau
gage de la franchise, avec laquelle l'Autorité Hongroise
prend l'initiative dans la pacification projetée, je
nomme à ma place le Colonel Ruytgenowski, pour
traiter avec la personne que vous désignerez —

J'attends votre réponse M^{te} le Ministre et la
désignation du jour et de l'endroit, où le Col Ruytgenowski
devrait se rencontrer avec la personne de votre choix.

le 20. Mai 1849. La dépêche conjointe proposée hier fautive
de langage n'a pu paraître, je vous la transmet aujourd'hui
avec la présente d'une manière toute intime et
confidentielle. Cette lettre a été motivée par celle de
M^{te} Senai du 20. Et que je viens de recevoir aujourd'hui
même à 7. heures du matin — C'est avec une
vive douleur que j'apprends des faits que je
condamne et qui ulcèrent vouloir extraire les résultats
que nous appellons tous tardive de leur nor
voies. Je vous prie M^{te} le Ministre de n'y attacher
qu'une importance toute secondaire, car il faut
que ces malheureux faits cessent devant la volonté
énergique des hommes du bien —

Fermement convaincu de ce que j'avance, je
me rends auprès du G^{te} Bethel, afin d'obtenir
par son influence que le Gouvernement Hongrois accepte
pour base de pacification avec les Serbes les
conditions suivantes.

1°) — Proclamer la Voivodina dont les limites seront

- 386.
- fiéu plus tard d'après la majorité de la population.
- 2°) — Administration provinciale et communale nationale.
- 3°) — Droits politiques égaux à ceux des autres nationalités de la Hongrie.
- 4°) — L'emploi de la langue Serbe dans tous les rapports intérieurs communaux et provinciaux ainsi que dans la Diète provinciale —
- 5°) — La langue magyare ne sera employée que dans les rapports avec le Gouvt Central et dans la Diète générale, à laquelle la Voïvodine prendra part en proportion de sa population comme les autres provinces —
- 6°) — La Diète provinciale choisira le Patriarche et le Voïvode égaux en droits à ceux de l'Esloque d'Agram et du Ban de Croatie — Les nominations devraient être ratifiées par le Gouvernement Central —

C'est là les conditions que je veux obtenir des Gouvt Hongrois et par les quelles je veux pacifier les Serbes de la Hongrie —

S'espère, je suis convaincu qu'elles doivent les satisfaire, les rendre à la mère patrie — D'un autre côté je suis convaincu, que ces conditions sont justes et que le Gouvt Hongrois doit les accorder — S'il ne le faisait pas, il ne mériterait pas que moi slave, je le sève —

Telle est ma conviction et vous pouvez compter sur ma sincérité — Je vous prie de me répondre, ou d'accélérer le rendez-vous que je vous demande —

J'attends votre réponse M^r le Ministre et la désignation du jour et de l'endroit où le C^el Bystrzonowski devrait se remontrer avec la personne de votre choix.¹³

A második levél szövegét pedig, amelyet emettől vízszintes vonalka (nyomdai műszóval: lénia) választ el, forrásunk imígyen örökítette ránk:

Le 22. mai 1849.

La dépêche ci-jointe préparée hier faute de barque n'a pas pu partir; je vous la transmet¹⁴ aujourd'hui avec la présente d'une nature toute intime et confidentielle. Cette lettre a été motivée par celle de Mr Lenoir¹⁵ du 20. c^t que je viens de recevoir aujourd'hui même à 7. heures du matin. C'est avec une vive douleur que j'apprends des faits que je condamne et qui viennent vouloir entraver les résultats que nous appellons tous les deux de tous nos vœux.¹⁶ Je vous prie M^r le Ministre de n'y attacher qu'une importance toute secondaire, car il faut que ces malheureux faits cessent devant la volonté énergique des hommes du bien.

Fermement convaincu de ce que j'avance, je me rends auprès du Gal Pertzel, afin d'obtenir par son influence que le Gouv^t Hongrois accepte pour base de pacification avec les Serbes les conditions suivantes:

1° Proclamer la Voievodina dont les limites seront fixés¹⁷ plus tard d'après la majorité de la population.

2° Administration provinciale et communale nationale.

¹³ Magyarul:

Ha hazájuk érdekeitől áthatott férfiakkal lehetőségük nyílik a jóra, nem hagyják magukat visszatartani formások által; ez a megfontolás eredményezi, hogy közvetlenül önhöz fordulok, Miniszter Úr, tudomására hozandó a választ, amelyet az imént kaptam meg a Bánságban és a Bácskában parancsnokló Pertzel tábornoktól.

A tábornok által – mint látja – megbízatván, hogy lépjek érintkezésbe a szerb fejedelemség kormányával, önhöz fordulok, Miniszter Úr, tökéletesen ismerve érzelmeit, egyaránt tiszta, fennkölt és felvilágosult hazafiságát. Kérem, jelen kezdeményezésem következményeként szíveskedjék kinevezni valakit, aki bírja bizalmát, hogy az illető tárgyaljon a magyarországi szerb nemzet számára biztosítandó jogok komoly kérdéséről. Elfoglaltságaim lehetetlenné teszik, hogy magam tárgyaljam meg ezt a fontos kérdést, egyébként viszont szolgálatára kívánván lenni, Miniszter Úr, s újabb bizonyosságát akarván adni annak az őszinteségnek, amellyel a magyar hatóság a tervezett pacifikációt kezdeményezi, magam helyett Bystrzonowski ezredest nevezem ki, hogy ő tárgyaljon az ön által kijelölendő személlyel.

Várom válaszát, Miniszter Úr, valamint a napnak és annak a helynek a megjelölését, ahol Bystrzonowski ezredesnek találkoznia kellene az ön választottjával.

¹⁴ Így, szóvégi s nélkül!

¹⁵ Ezt az emigrációs fedőnevet az ugyancsak Czartoryski köréhez tartozó s ekkor Belgrádban tevékenykedő Walenty Józef Zwierkowski használta. Az ő itt említett levelét sem ismerjük.

¹⁶ Ez az utalás valószínűleg arra a Perczel által 1849. május 8-án a Szerb Fejedelemség kormányához intézett levélre vonatkozik, amelyben Perczel a címzettek ellentmondást nem tűrő hangon felszólította a magyarországon harcoló szerbiai segédcsoportok haladéktalan hazarendelésére. Perczel eljárását ugyanis a szerb kormány sértőnek minősítette, mint ez kiviláglik egy Garašanin által május 11-én Stevan Knićanin ezredesnek írott levélből. Az első levelet teljes egészében, a másodikat pedig szemelvényesen közli *Thim József* (szerk. és bev.): *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története III, Bp., 1935, 714–715., ill. 720–723.*

¹⁷ Így, nőnemű helyett hímnemű végződéssel!

3° Droits politiques égaux à ceux des autres nationalités de la Hongrie.

4° L'emploi de la langue Serbe dans tous les rapports intérieurs communaux et provinciaux ainsi que dans la Diète provinciale.

5° La langue maghyare ne sera employée que dans les rapports avec le Gouv^t central et dans la diète générale, à laquelle la Voievodine prendra part en proportion de sa population comme les autres provinces.

6° La diète provinciale choisira le Patriarche et le Voievode égaux en droits à ceux de l'Evêque d'Agram et du Ban de Croatie. Les nominations devraient être ratifiés¹⁷ par le Gouvernement central.

Voilà les conditions que je veus¹⁸ obtenir du Gouv^t hongrois et par les quelles je veus¹⁸ pacifier les Serbes de la Hongrie.

J'espère, je suis convaincu qu'elles doivent les satisfaire, les rendre à la mère patrie. D'un autre coté je suis convaincu, que ces conditions sont justes et que le Gouv^t Hongrois doit les accorder – s'il ne le faisait pas, il ne mériterait pas que moi slave, je le serve.

Telle est ma conviction et vous pouvez compter sur ma sincérité. Je vous prie de me répondre ou d'accélérer le rendez-vous que je vous demande.¹⁹

¹⁸ Így, a szó végén x helyett s-szel!

¹⁹ Magyarul:

1849. május 22-én.

A tegnapi elkészült csatolt irat csónak hiányában nem indulhatott el; ma továbbítom a jelen – teljesen belső használatra szánt és bizalmas jellegű – levéllel egyetemben. Ennek a levélnek az indítéka Lenoir úr f. hó 20-i levele, amelyet ma reggel 7 órakor kaptam meg. Élénk fájdalommal s elítélőleg értesülök a tényekről, hiszen ezek gátolni hivatvák az eredményeket, amelyek elérésére mindketten teljes szívünkből törekszünk. Arra kérem, Miniszter Úr, hogy csak egészen alárendelt jelentőséget tulajdonítson nekik, mert ezeknek a szerencsétlen eseteknek semmivé kell lenniök a jóindulatú emberek erélyes akarata előtt.

Szilárdan meg lévén győződve arról, hogy eredményre jutok, elmegyek Pertzelt tábornokhoz, befolyása révén elerendő, hogy a magyar kormány a szerbekkel való megbékélés alapjául a következő feltételeket fogadja el:

1° Kialtsák ki a Vajdaságot a lakosság többsége alapján később rögzítendő határok között.

2° Nemzeti [jellegű] tartományi és községi közigazgatás.

3° A többi magyarországi nemzetiségével megegyező politikai jogok.

4° A szerb nyelv használata a községeken és a tartományon belüli mindennemű érintkezésben, valamint a tartományi gyűlésen.

5° A magyar nyelv csak a középponti kormánnyal való érintkezésben lesz használatos, valamint az országgyűlésen, amelyen a Vajdaság – mint a többi tartomány [is] – lakosságának számaránya szerint vesz majd részt.

6° A tartományi gyűlés fogja megválasztani a pátriárkát és a vajdát, s ezek a zágrábi püspökkel meg a horvátországi bánnal egyenjogúak lesznek. A kinevezéseket a középponti kormánynak kellene jóváhagynia.

Íme a feltételek, amelyeket szeretnék elnyerni a magyar kormánytól, s amelyekkel meg akarom békeltetni a magyarországi szerbeket.

Reményem, [sőt] meggyőződés, hogy ezeknek ki kell elégíteniök őket s vissza kell terelniök őket a haza kebelére. Másfelől meggyőződés, hogy ezek a feltételek méltányosak s a magyar kormánynak meg kell adnia őket – ha nem így tesz, nem érdemli meg, hogy én szláv létemre szolgáljam.

Ez az én meggyőződés, s ön számíthat őszinteségemre. Szíveskedjék válaszolni vagy siettetni a találkozót, amelyet öntől kérek.

Az azonban, hogy levélmásolati könyvünkben az adott helyen nem egy egybefüggő, hanem két különálló levél szövege olvasható, nem ötlük szembe már első ránézésre is – s nemcsak azért nem, mert e levelek közös sorszám alá kerültek, de azért sem, mert címmel (*Colonel Kohlmann a M^r le M^{tr}e Garachanin*²⁰) a másoló a két levél közül csupán az elsőt látta el s ráadásul ez első levél keltezését (*Pančeva 21 Mai 1849.*²¹) is a címfeliratban, mi több: a voltaképpeni cím fölött helyezte el. Ez ugyanis olyan látszatot kelt, mintha a második szöveg nem külön íromány, hanem csak az első levélnek a következő napon, május 22-én készült folytatása volna. S ahhoz, hogy ilyen látszat keletkezzék, az is hozzájárul azután, hogy a másolati könyvbe csupán a levelek szövegének érdemi része került be, kimaradtak viszont belőle a szokványos záróformulák (jóllehet a levelek eredetijéből effélék bizonyára nem hiányoztak) s kimaradt belőle a két levél aláírása is, ezeknek a természetes elhatároló elemeknek a hiányát pedig magától értetődően nem egyenlítheti ki a két szöveget egymástól elválasztó vízszintes vonalka.

Am hogy ténylegesen mégiscsak két külön irattal állunk szemben, az a figyelmes olvasó előtt e megtévesztő mozzanatok ellenére sem marad rejtve; elárulja ezt már a második levél legelső mondata is, amely világosan visszautal az előző napon megfogalmazott szövegre, de még véletlenül sem mint önmaga első részéről tesz róla említést, hanem mint „tegnap elkészült csatolt irat”-ról („*dépêche ci-jointe préparée hier*”).

S ez persze még nem zárná ki, hogy ne könyveljük el mindkét levelet Kohlman ezredes művének. Amint az elsőt nyilván továbbra is néki kell tulajdonítanunk – már csak azért is, mert ennek a levélnek az írója Perczel május 20-i leveléről úgy beszél, mint amelyet a tábornok őhozá intézett, s mint amelyben őt utasította a szerb kormánnyal való érintkezés felvételére, márpedig Perczel a május 20-i levelet s benne a szóban forgó utasítást is – tudjuk – Kohlmannak küldte. De hogy a május 22-én kelt iratot szintén Kohlmantól származtassuk, azellen már nyomós érvek szólnak:

1. Ha Kohlman maga akarta volna tájékoztatni Garašanint arról, hogy a magyarországi szerbek magyar részről milyen engedményekre számíthatnak, akkor bajosan hihető, hogy ezek tételes felsorolását, azaz közlendőinek épp a leglényegesebb elemét kihagyta volna május 21-i leveléből s csupán másnap, mintegy pótlólag tartja vala szükségesnek papírra vetni.

2. Olyan módon, hogy a felsorolt engedményeket szeretné „elnyerni [vagy: megkapni] a magyar kormánytól” („*obtenir du Gouv^t hongrois*”), csak kívülálló, a magyar forradalom táborához nem tartozó személy fogalmazhatott, Kohlman viszont, aki a honvédsereg ezredese és egyik hadtestének tábornoki főnöke volt, semmi esetre sem.

3. Azt pedig, hogy jómaga szláv (ami a levél utolsó előtti bekezdésében olvasható), végképp nem írhatta magáról Kohlman, aki a morvaországi Třebíčben született ugyan, de nem cseh (vagy más szláv), hanem német nemzetiségű, egy születésekor történetesen épp Třebíčben állomásozó császári tiszt fia volt.²²

S az persze lehetséges, sőt több, mint valószínű, hogy Kohlman is helyeselte volna a magyarországi szerbeknek olyan messzemenő engedményekben részesítését, mint ami-

²⁰ = Kohlmann ezredes Garasanin miniszter úrhoz.

²¹ = Pancsova, 1849. május 21.

²² Vö. *Johann Svoboda: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage I*, Wien, 1894, 50l. és *Bona Gábor: Új legenda születik* (Kritikai észrevételek Nemeskürty István 48-as könyvéről), Századok, 1979, 698.

lyenekről a május 22-i irat beszél, ez azonban szintén amellet szól, hogy a szóban forgó engedmények körvonalazását nem vállalhatta magára, hanem jobbnak láthatta másra – hihetőleg éppen a magyar félnek a tárgyalásokon való képviselővel általa amúgy is megbízott Bystrzonowskira – háritani, hiszen az ő kezét helyzeténél fogva megkötötte az ekkora engedményekről hallani sem akaró magyar kormánytól való függősége, egy Bystrzonowski-szerű kivüálló ellenben még a magyar fél meghatalmazottjaként is szabadabban léphetett fel. Amint Bystrzonowski szerzőségére enged következtetni a 22-i iratnak az a kitétele is, amely szerint a levélíró fel fogja keresni (a levél keletkezésének időpontjában már – tudjuk – Zsablyán tartzkodó) Perczelt („*je me rends auprès du Ga^l Pertzel*”), hogy azután az ő közbenjárását kérje a levélben felsorolt engedményeknek a magyar kormánnyal való elfogadtatására. Perczel meglátogatására ugyanis Kohlman semmiképpen sem tehetett ígérést, mivel ő – mint a 21-i levélben maga is utalt rá – ekkortájt egyéb (katonai beosztásából fakadó) elfoglaltságai miatt nem mozdulhatott Pancsováról. Annál inkább vállalkozhatott viszont erre Bystrzonowski, aki 22-én még nem tudhatta ugyan (legfeljebb sejtette), hogy a béketárgyalások színhelyül Garašanin nem Zsablyát, hanem a Titel környékére visszatorult szerb felkelők mosorini főhadiszállását fogja kijelölni, de a titeli fennsík lábánál fekvő Mosorinba is csak az attól mindössze másfél mérföldnyire lévő Zsablyán keresztül juthatott el, s akinek a tárgyalásokra utaztában már ezért is okvetlenül találkoznia kellett Perczellel (nem beszélve arról, hogy a tárgyalások megkezdése előtt az általa képviselendő álláspont véglegesítése céljából egyébként is rövid időn belül jelentkeznie kellett nála).

Távol áll azonban tőlem az a szándék, hogy az eddig elmondottakból olyan következtetést vonjak le, mintha Kohlmannak semmi része nem volt volna a május 22-i levél létrejöttében. Ellenkezőleg: szent meggyőződés, hogy Kohlman és Bystrzonowski ezekben a napokban nagyon is összeegyeztetetten járt el s közösen kialakított terv szerint osztott az elvégzendő munkán. Sőt azt is valószínűnek tartom, hogy még a két levél formába öntését is együtt végezték el, pontosabban: hogy nemcsak a május 22-i, hanem a Kohlman nevében íródott előző napi levelet is a franciául nyilván jobban tudó s a diplomáciai érintkezések formáiban is kétségkívül járatosabb Bystrzonowski fogalmazta. (Hiszen maga Kohlman Pancsova nevét bizonyára nem írta volna szerbesen – *Pančeva* alakban –, Perczelnek – közvetlen felettesének – a nevét pedig még kevésbé írta volna *cz* helyett *tz*-vel. S ha a diplomáciai levelezés terén Kohlman nem szorult volna segítségre, akkor alighanem Perczel sem kérte volna Kossuthhoz intézett május 18-i levelében, hogy „Pancsovára . . . Kohlman ezredes kívánsága szerint egy diplomáciai műveltségű s a francia levelezésre is alkalmas egyén” küldessék Debrecenből.²³) Csak éppen azt nem hiszem többé, hogy a Garašaninnak szóló két levél közül az elsőhöz hasonlóan a másodikat is Kohlman írta alá . . .

A főkérdés azonban számunkra persze nem az, hogy a május 22-i levelet végül is Kohlman vagy Bystrzonowski vagy másvalaki látta-e el aláírással, hanem hogy ezt az iratott olybá vehetjük-e, mint amelyben Perczel békejavaslatai formulázódtak meg. S erre a kérdésre a levél szövegének megismerése után csak azt felelhetem, hogy – még ha szíve

²³Erre az idézett szavakkal Kossuthnak a május 18-i Perczel-levélre adott (s alább, a 25. jegyzetben idézendő) válasza utal vissza.

mélyén gyaníthatólag Perczel is híve volt akkora engedmények tételének, amekkorákat ez a levél körvonalazott – magát a levelet semmiképpen sem kezelhetjük úgy, mint amely az ő álláspontjáról volt hivatva tájékoztatni Garašanint, s efféle célzatot egészen bizonyosan Garašanin sem tulajdonított – mert nem is tulajdoníthatott – néki. Hiszen a levél (egyes számú első személyben beszélő) írója az általa előadottakat egyértelműen mint a maga egyéni véleményét ismerteti, s még csak célzást sem tesz olyasmire, hogy elgondolásait Perczel is osztja. Ellenkezőleg: éppen azt tudatja Garašaninnal – amire (más vonatkozásban) már fentebb is visszautaltam –, hogy a levél útnak indítása *után fel fogja* keresni Perczelt s kísérletet *fog* tenni arra, hogy a *továbbiakban* őt, majd az ő közreműködésének igénybevételével a magyar kormányt is megnyerje a maga nézeteinek, ezzel pedig kimondatlanul is arról vall, hogy a levél megírásának az időpontjában még *nem* jogosult Perczel nevében is nyilatkozni.

Azzal a gondolattal azonban, hogy a május 22-i levélben előterjesztett békejavaslatokat ezekután nincs okunk Perczel javaslatainak tekinteni, nem pusztán azért szükséges megbarátkoznunk, mert ezáltal lehetőséget nyerünk egy illúzióval történő leszámolásra, hanem mert evvel egyben lehetőséget nyerünk egy mind ez ideig megfoghatatlannak látszó fejlemény, a Bystrzonowski által május 23-án tett – s eddig Perczel álláspontváltoztatásából eredtetett – visszalépés helyes értelmezésére is. Bystrzonowski ugyanis, mikor a mosorini táborban 23-án megkezdte tárgyalásait Garašanin megbízottjával (aki is Perczel kívánságától eltérően nem Stratimirović, hanem az 1848 nyarán a Délvidékre érkezett szerbiai önkéntesek parancsnoka, Stevan Knićanin ezredes lett), Perczel utasítására – mint Kovács Endrétől²⁴ tudjuk – már csak a 22-i levélben felvázoltaknál sokkalta szerényebb engedményeket ajánlott meg; így például ez alkalommal már szóba sem hozta, hogy a magyarországi szerbek megegyezés esetén tartományi gyűlések egybehívására és anyanyelvüknek a községi közigazgatás szintjét meghaladó hivatalos használatára is jogot fognak kapni, s a határőrvidék szerblakta részének municipiális önkormányzatot ígért ugyan, tartományi autonómiát azonban nem általában a szerb többségű területeknek, csupán (a nagyobb rész nem is szerb, hanem horvát lakosságú) Szlavóniának kínált fel. Vagyis Bystrzonowski ekkor (a szlavóniai autonómiára vonatkozó pont kivételével) merőben azoknak a békeajánlatoknak a keretei közé húzódott vissza, amelyeket Kossuth körvonalazott a május 18-án hozzá forduló Perczelnek küldött 21-i ismert válaszlevelében²⁵ (s valójában még a szlavóniai autonómiát illetően sem ment túl Kossuth álláspontján, hiszen Szlavónia szerb autonóm tartománnyá alakításának – a 21-i levélben történetesen nem emlegetett – gondolatára Kossuth már korábban áldását adta, sőt ezt az – egyébként persze halva született – ötletet eredetileg, a Beöthy-féle békekísérlet alkalmával éppen ő vetette fel²⁶).

S amíg abban a hiszemben voltunk, hogy a május 22-én rögzített békejavaslatok Perczeltől származtak (vagy legalább is az ő egyetértésével öltöttek formát) s az ő javaslataiként kerültek Garašanin kezébe, addig persze nem is fejthettük meg, miért látta el Perczel Bystrzonowskit alig néhány órával e javaslatok Belgrádba küldése után olyan

²⁴ I. m. 107–108.

²⁵ Kossuth Perczelhez, Debrecen, 1849. máj. 21, Kossuth Lajos Összes Munkái XV, 369–372.

²⁶ 1848. november 13-án Konstantin Rajić sajkás zászlóalj-beli hadbíró-örnagynak írott (de helyette végül Beöthyhez eljuttatott) levelében, uo. XIII (szerk. Barta István), Bp., 1952, 441.

instrukcióval, hogy a mosorini tárgyalásokon már ezektől nagymértékben eltérő – s a szerbekre nézve sokkal kedvezőtlenebb – javaslatokat terjesszen elő. Hiszen kezdettől fogva vitán felül állott, hogy Perczel a maga 18-i kérdéseire Debrecenből másféle feleletet nem remélhetett, mint amelyet azután a 21-i Kossuth-levél valóban adott is. Aki tehát eddig abból a feltevésből indult ki, hogy Perczel eltökélten Kossuth álláspontjához kívánt igazodni, az nem magyarázhatta meg, hogy ő 18-i levelének Debrecenbe menesztése után miért fordult Garašaninhoz oly sietve, már Kossuth válaszána megérkezte előtt s ráadásul olyan ajánlatokkal, amelyekről maga is tudhatta, hogy nem lesznek összeegyeztethetők Kossuth elgondolásaival. Aki pedig – mint e sorok írója is – abból a feltevésből indult ki, hogy Perczel a 18-i levél útrabocsátása után tudatosan túltette magát Kossuth álláspontján s a szerbek számára Kossuth által megajánlandóknál jóval nagyobb engedmények felkínálása mellett döntött, az arra nem találhatott magyarázatot, hogy a 21-i Kossuth-levél kézhezvétele után Perczel miért gondolta meg magát mégis – immár másodszer is – s miért rendelte alá a maga nézeteit megint csak Kossuthéinak. Mert ha történetesen másvalakinél tapasztalunk efféle ide-odatáncolást: talán nem lepődünk meg a dolgon. De éppen Perczetről, aki a közte és Kossuth között kirobbant sok-sok korábbi és későbbi összetűzés során mindig páratlan makacssággal tartott ki a maga meggyőződése mellett, rendkívül nehezen volt elképzelhető, hogy hirtelen nekibuzdulását akár csak ebben az egy esetben is oly gyors meghunyászkodás követte.

Annak tisztáztával viszont, hogy a május 22-i levél valójában nem Perczel békejavaslatairól volt hivatva tájékoztatni Garašanint, ezek a problémák maguktól elenyésznek, s a kép egyszeriben világossá válik. Nevezetesen: világossá lesz, hogy Perczel, bármennyire kiábrándult is 1849 tavaszára a hivatalos magyar nemzetiségi politikából,²⁷ s bármennyire azon volt is a tárgyalt időszakban, hogy magyar részről végre komoly és hatékony erőfeszítéseket fejtsenek ki a szerbek megbékéltetésére, ez alkalommal kivételesen nem önállószkodott, hanem miután május 18-án megírta Kossuthnak, hogy a béketárgyalások fonalának felvételére készül, az elhatározó lépés megtételével igenis mindaddig várt, amíg kézhez nem vette Kossuth válaszát, a válasz megérkezte után pedig – akár osztotta a benne foglaltakat, akár nem – Bystrzonowskit arra utasította, hogy a mosorini megbeszéléseken mindenben Kossuth álláspontjához tartsa magát.²⁸ S hogy miért járt el így, azt persze csak találgathatjuk. Kézenfekvőnek látszik azonban, hogy azért, mert a Kossuth által megajánlottaknál nagyobb mérvű engedmények esetleges felkínálásától semmiféle valóságos eredményt nem remélhetett, ha egyszer nem biztosíthatta – aminthogy nem is biztosíthatta –, hogy az ő nagyobb engedmények tételére vonatkozó netaláni ígéreteit Kossuth és a kormány be is váltja majd.

²⁷Példa erre, hogy a Bácskába visszatérte után Kiss Pál ezredes pétervárad várparancsnok előtt egy alkalommal hevesen kikelt „a ministeriumnak az alvidéki idegen népfajok ügyére vonatkozó részvétlensége miatt, hogy őket figyelemre nem méltatja” (*Vizer János: A magyar forradalom leg újabb eseményeinek rövid vázlatja, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., Kézirattár, Oct. Hung. 354, I, Buda, 1850, 331.*).

²⁸Hogy Bystrzonowski nagyobb mérvű engedmények megajánlására nem kapott felhatalmazást Perczeltől, az egyébként kiviláglik a május végén a magyar kormány isztambuli diplomáciai képviselőjévé kinevezett s június elején Belgrádban tárgyaló Andrássy Gyula gróf által 1849. június 11-én Pancsováról Batthyány Kázmér gróf külügyminiszterhez intézett követi jelentésből is; közli *Thim III, 787.*

Amihez – a kép kerektségének kedvéért – most már mindössze annyit szükséges hozzáfűzni, hogy annak, mekkora engedményeket ajánl fel Perczel, gyakorlati jelentősége különben sem volt, s nem volt volna még abban az (egyébként persze elképzelhetetlen) esetben sem, ha Kossuth és a kormány teljesen szabad kezet biztosít néki, mintegy eleve is kötelezettséget vállalva az általa teendő ígérek majdani teljesítésére. Pontosabban: ennek ebben a valószínűtlen esetben is csak akkor volt volna gyakorlati jelentősége, ha Perczelnek sikerül elérnie, hogy szerb részről személy szerint éppen Stratimirović üljön le a tárgyalóasztalhoz. Mert Stratimirović – mint két héten belül bebizonyosodott – ekkor már valóban elszánta magát arra, hogy kezet fog a magyarokkal – ha a magyar kormány végre hozzájárul az autonóm szerb vajdaság megszervezéséhez.²⁹ Garašanint viszont még ekkora vagy akár ennél nagyobb engedmények felkínálásával sem lehetett volna lekenyerezni. Ő ugyanis szilárdan meg volt győződve arról, hogy a magyarokkal kötendő esetleges megegyezés semmiféle tényleges előnyhöz nem juttatná a magyarországi szerbeket, mert a magyar forradalom sorsát máris menthetetlenül megpecsételte a küszöbön álló orosz beavatkozás,³⁰ s gyaníthatóan a Perczel kezdeményezte tárgyalások lefolytatását is éppen ebből a megfontolásból kiindulva bízta a maga részéről Knićaninra, akitől a megegyezés gondolata úgyszintén teljességgel idegen volt³¹ s aki ezért kapva kapott azon az ürügyön, hogy Bystrzonowski Perczeltől végül is csupán olyan szűkkörű engedmények megajánlására nyert felhatalmazást, amelynek még Stratimirovićot sem elégíthették volna ki.³²

Így fest hát Perczel kudarcba fulladt békepróbálkozásának valóságos története, s – okulva korábbi tévedésemen – ebben az értelemben írok most már róla a nemzetiségi kérdés 1848–49-i magyarországi alakulását tárgyaló (nemrég megjelent) könyvemben³³ is.

²⁹ Erről bővebben a Magyarország története VI, 413., ill. *Spira*: Szeged jegyében. i. h. 488.

³⁰ Vö. *Thim* I, Bp., 1940, 376., 389.

³¹ Erről tanúskodik például az ő 1849. május 25-én Rajačićhoz intézett – a pátriárkát Bystrzonowskival folytatott 23-i megbeszéléséről röviden tájékoztató – levele; közli *Thim* III, 763.

³² Vö. Kovács 108.

³³ *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Bp., 1980, 96., 134.